

Minne reaaliat kadonneet? Suomenkieliset tekstitykset venäläisessä TV-sarjassa

Mikhail Mikhailov
Tampereen yliopisto

Abstract

Culture-bound elements (CBEs) were one of the very first challenges of translation to be recognized. Some scholars have tried to study the use of CBEs in audio-visual translation with approaches employed in research into literary translation. AV translation, however, is very different from literary translation. In most cases the translator's solutions are dictated by lack of space and/or time. The aim of this research was to investigate the ways in which CBEs function in different environments and to evaluate their importance. A literary text, its translation, and a subtitled version of its film adaptation were compared. More than 1,600 occurrences of CBEs were found in the source text, while less than 200 in the subtitles. The loss of CBEs during subtitling is often a result of omission or domestication. These are obviously the preferred strategies in AV translation. Nevertheless, not all “lost” CBEs are actually lost. Most of the “lost” items do occur at the visual and/or audio levels, i.e. the carriage (*troika*), the inn (*postojalyj dvor*) and the peasant (*muzhik*) do not actually disappear. Thus, in many cases the audience can see or hear many of those culture-specific items which are introduced verbally in the original text.

Keywords: audio-visual translation, culture-bound elements, domestication, foreignization, multimodality, omission, subtitling

Avainsanat: av-kääntäminen, kulttuurisidonnainen kieliaines, kotouttaminen, multimodalisuus, poisto, reaalia, tekstitys, vierannuttaminen

1 Reaalia käännösongelmana

Reaalioiden eli kulttuurisidonnaisen kieliaineksen välittäminen kohdekieleen on todennäköisesti yksi ensimmäisiä kääntämisessä todettuja haasteita. Reaalioiden kääntäminen on ollut tutkimuskohteena 1960-luvulta lähtien (Jakobson 1959, Nida 1964: 171–176).

Reaalioiden määrittelemine näyttää aluksi helpolta tehtävältä. Reaalioksi voisi luokitella kaikki sanat ja ilmaisut, joiden ymmärtäminen saattaisi olla vaikeaa muiden kulttuurien edustajille, kuten esimerkiksi tietyt:

- artefaktit (*samovar*)
- ruokalajit (*borštš*)

MikaEL

Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu

Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies
5 (2011)

Mikhail Mikhailov
Minne reaaliat kadonneet?

- perinteet (esim. Venäjällä paitsi uutta vuotta juhlietaan myös *vanhaa uutta vuotta* = uusi vuosi juliaanisen kalenterin mukaan)
- käyttäytymistavat (tervehtiminen eri kulttuureissa yms.)
- taiteilijoiden ja kirjailijoiden sekä taideteosten nimet (Tolstoi, *Sota ja rauha*)
- sitaatit ja lentävät lauseet (Bulgakov: ”Käsikirjoitukset eivät pala”)
- historialliset tapahtumat (Borodinon taistelu v. 1812)
- muut ulkomaalaisille mahdollisesti vaikeasti ymmärrettävät asiayhteydet (esim. Dostojevskin *Karamazovin veljeksissä* esiintyy puolalaisia, joiden status Venäjällä jää epäselväksi lukijalle, joka ei tiedä, että Puola kuului tuona aikana Venäjän keisarikuntaan).

Reaalioiden määrittelemisen ei kuitenkaan ole näin yksinkertaista; useita seikkoja jää epäselväksi:

- Luokitellaanko reaalioksi ne ilmaisut, jotka ovat haastavia KAIKILLE ulkomaalaisille vai MONILLE ulkomaalaisille vai JOILLEKIN ulkomaalaisille? Onhan selvää, että jotkut kulttuurit ovat kaukana toisistaan ja toiset taas melko läheisiä keskenään. Kiinalaisille kaikki on vierasta venäläisessä kulttuurissa, kun taas eurooppalaisilla ja amerikkalaisilla on jonkin verran tuntemusta venäjän taiteesta, perinteistä ja historiasta. Kannattaa myös ottaa huomioon, että reaaliat saattavat olla haasteellisia myös kulttuurin sisällä, esimerkiksi lapsille ja riittämättömästi koulutetuille ihmisille. Mainittakoon, että monet tittelit ja arvot Dostojevskin romaaneissa (*pristav, ispravnik, stanovoj* yms.) eivät ole tuttuja edes kaikille nykyvenäläisille.
- Reaaliota kuten muitakin sanoja ja ilmaisuja lainataan toisista kulttuureista. Pitääkö sellaisetkin ottaa huomioon? Reaaliatutkimuksessa on keskitytty lähdekulttuurin omiin reaalioiden, vaikka lainatuista reaalioiden tulisi monissa tapauksissa jopa kiinnostavampi tutkimuskohde. Esimerkiksi puolalaiset hahmot Karamazovin veljeksissä käyttävät runsaasti lainasanoja puolasta kuten *pan/pani, jasnovelmožnyj, laidak* yms. Tämä on näiden hahmojen puheen olennainen piirre, mikä mahdollisesti tuo haasteita kääntäjälle (erityisesti jos käännetään puolaan).
- Kuuluvatko joukkoon myös henkilöiden ja paikkojen nimet, sekä olemassa olevat että fiktiiviset? On melko todennäköistä, että jokainen nimi sisältää kulttuurisidonnaisia tietoja (esim. miehen nimi Trifon oli tavallinen 1800-luvulla talonpoikien ja kauppiaiden piireissä, nykyään nimestä on tullut harvinainen). Venäläisen kulttuurin erikoisuuksiin kuuluu mm. henkilöiden nimien varianttien runsaus (*Dmitri/Mitja/Mitenka; Agrippina/Agrafena/Grušenka/Gruša*).

2 Ovatko reaaliat av-kääntäjän haaste?

Reaaliat on iso haaste kaunokirjallisuuden kääntäjille (Florin 1983). On olemassa erilaisia strategioita, joita käytetään reaaliota sisältäviä kohtia käännettäessä, mm. kulttuuristen/funktionaalisten/deskriptiivisten vastineiden käyttö, selittäminen ja korvaaminen (Newmark 1988: 81–93, Garbovskij 2007: 483–486). On mielenkiintoista, että poisjättäminen useimmiten puuttuu ratkaisujen luettelosta. Poisto on katsottu hätätoimeksi, jota käännöstieteilijät eivät hyväksy tyydyttäväksi ratkaisuksi. Tätä periaatetta ei tieteenkään voi käyttää AV-kääntämisessä toiminnan luonteen vuoksi. Aineistoni osoittaa, että poisto on melko suosittu tapa käsitellä mm. reaaliota. Jos reaalia ei poisteta, se joko jätetään jätetään vieraaksi elementiksi eli käytetään vieraannuttamisen strategiaa (**foreignization**) tai korvataan vastaanottajalle tutulla elementillä eli käytetään kotouttamisen strategiaa (**domestication**) (ks. Venuti 1995.). Vieraannuttamisen tapauksessa tarvitaan mahdollisesti myös parafrasaa. Käsitteiden tutuus tai vieraus on kuitenkin aina suhteellista, kotouttamisen aste voi vaihdella ja siten löytyy myös useita marginaalitapauksia (onko esim. *arbuusi*-sanan esiintyminen suomenoksessa enää vieraannuttamista, kun sana jo kuuluu suomen kielen sanastoon?). Kyseessä ei ole siis dikotomia vaan jatkumo (Mäkisalo & Kemppanen 2010).

Jotkut tutkijat käyttävät reaaliota AV-kääntämisessä tutkiessaan kaunokirjallisen kääntämisen tutkimuksen lähestymistapoja (Armellino 2008, Kokkola 2007). Pitää kuitenkin aina muistaa, että AV-kääntämisen prosessi eroaa huomattavasti kaunokirjallisen teoksen kääntämisestä. Monissa tapauksissa AV-kääntäjän ratkaisut ovat seurauksia ajan ja/tai tilan puutteesta. Dubbauksessa ja voice-overissa kohderepliikkien on oltava samanpituiset lähderepliikkien kanssa. Tekstityksissä (Suomen TV-standardien mukaan) ruututekstin rivin maksimipituus on 34 merkkiä ja täyspitkän kaksirivisen repliikin kesto on 4–5 sekuntia (Vertanen 2007: 151). Niinpä on vaikeaa kuvitella, että kaikki kulttuurisidonnaiset elementit säilyisivät käännöksessä ja että kaunokirjallisuuden kääntämisen strategiat olisivat sellaisinaan käytettävissä.

3 Kaunokirjallisen teoksen filmatisointi. Tapaus Karamazovin veljekset

Tämän tapaustutkimuksen tavoitteena on tutkia kulttuurisidonnaisten elementtien käyttöä eri ympäristöissä: vertailen kaunokirjallista tekstiä, sen käännöstä, teokseen perustuvaa TV-sarjaa ja sen tekstitystä. Tutkimusaineistona on:

- TV-sarja *Karamazovin veljekset* (ohjaaja Juri Moroz, Venäjä, 2008). Osa 5,
- TV-sarjan suomenkielinen tekstitys (YLE TV, Pirjo Aaltonen, 2009),

- vastaava katkelma Dostojevskin romaanista *Karavazovin veljekset* (1880),
- romaanin suomennos (Lea Pyykkö, 1976).

Tutkimuksen kohteina ovat siis suhteellisen lyhyt yhden tekijän teksti, tämän katkelman yhden kääntäjän tuottama käännös, yhden tunnin pituisen elokuvan litterointi ja sen tekstitykset. Kyseessä on siis tapaustutkimus, aineisto edustaa vain Dostojevskia, Lea Pyykköä, Juri Morozin elokuvaa ja Pirjo Aaltosen tekstityksiä. Näin ollen määrälliset tiedot ovat vain suuntaa-antavia ja tutkimus on pikemmin laadullinen kuin kvantitatiivinen.

TV-sarja seuraa romaanin tekstiä melko uskollisesti, silti sen litteroidut puheet ovat sanamäärässä mitattuna yli viisi kertaa alkutekstiä lyhyempiä (ks. Taulukko 1). Romaanin suomennoskin on hieman Dostojevskin tekstiä lyhyempi (1,04:1), mikä ei kuitenkaan tarkoita kääntäjän lyhentäneen alkutekstiä. Syynä ovat sanastolliset ja rakenteelliset erot venäjän ja suomen välillä. Monet suomen kielen piirteet, kuten yhdyssanat (vrt. ve *барабанная шкура* → su *rummunkalvo*), prepositioiden vähyys (vrt. ve *понаблюдать за другим слугой* → su *tarkkailla toista potilasta*), omistusliitteet (vrt. ve *ангелу моему Грушеньке* → su *enkelilleni Grušenkalle*) ja artikkelittomuus¹ pienentävät sanamäärää.² Huomattakoon kuitenkin, että elokuvan venäjänkielisen litteroinnin suhde suomenkieliseen tekstitykseen on huomattavasti korkeampi (1,53:1) kuin romaanin ja sen käännöksen välinen suhde.

Taulukko 1. Tutkimusaineisto.

Koodi	Pituus, saneita	Suhde
RoVe, romaani venäjäksi, venäjänkielinen alkuteksti	19 778	
RoSu, romaani suomeksi, Lea Pyykön suomennos	18 987	RoVe/RoSu: 1,04
TVVe, TV-sarja venäjäksi: litterointi	3 654	RoVe/TVVe: 5,41
TVSu, TV-sarjan suomenkieliset tekstitykset	2 388	TVVe/TVFi: 1,53

Ei ole vaikeaa selittää, miksi alkuperäinen teksti on paljon pidempi kuin vastaavan elokuvan litterointi. Kaunokirjallisen teoksen teksti on sen ainoa viestintäkanava (vain harvinaisissa tapauksissa kuten lasten kirjallisuudessa teokseen kuuluvat myös kuvat). Elokuvalla on kaksi multilateraalista kanavaa: kuva (visuaaliset elementit, teksti, väri) ja ääni (henkilöhahmojen puhe, kertojan puhe, taustäänet, musiikki, äänitehosteet yms.). Elokuvaversiossa voi olla myös lisäkanavia, kuten ruututeksti tai voice-over. Ero etualan ja taka-alan välillä on AV-teoksissa olennaisempi, koska tietoa voidaan jakaa eri kanaville. Monta alkutekstin tietoa on visualisoitu ja katoaa tekstitasolta. Tuloksena on suhde 5,41:1, joka näkyy taulukossa 1.

Tekstitys on puheen siirtämistä kirjoitetuksi tekstiksi (meidän tapauksessamme teksti on toisella kielellä). Kirjallinen teksti on eksplisiittisempi ja näin ollen yleensä spontaania puhetta pidempää. Tekstittäjän käytössä on hyvin pieni tila ja todella vähän aikaa sen esittämiseksi, mitä on sanottu elokuvassa, ja näin litterointi/tekstitys-suhde on 1,53.

Annan yhden esimerkin sitä, mitä alkutekstille tapahtuu filmatisoinnissa ja tekstityksessä. Mitja Karamazov tulee Mokroje-nimiseen kylään ja kestikievarin portailla hänet tavoittaa kievarin omistaja Trifon. Romaanissa kohtauksen pituus on 124 sanetta, teksti sisältää 21 reaaliaa, jotka kaikki ovat tallella suomennoksessa. Vastaava episodi TV-sarjasta kestää 17 sekuntia. Vain yksi repliikki tulee sanotuksi. Repliikin pituus on seitsemän sanetta ja suomenkielinen ruututeksti koostuu kuudesta saneesta.³

- (1) Trifon: *Батюшка Дмитрий Федорович* (..) *вас ли вновь обретаем* (= Rakas isä Dmitri Fedorovitš, teitkös jälleen saamme)⁴
Ruututeksti: *Dmitri Fjodorovitš! Saammeko jälleen nähdä teidät?*

Trifonin repliikki sisältää kaksi reaaliaa, puhuttelusanan (*batjuška*, 'isänen') ja henkilön nimen, tekstityksessä säilyy vain nimi.

4 Reaaliat kadoksissa?

Arvioin reaalioiden määriä koko aineistossa seuraavasti. Venäjänkielisen alkutekstin pituus on yli 60 sivua ja suomennos on suunnilleen samankokoinen. Ettei tarvitsisi tutkia noin 120 sivua, hain reaaliaita lemmatisoiduista frekvenssilistoista. Tämä nopeutti työtä huomattavasti, vaikka osa kulttuurisidonnaisista ilmaisuista todennäköisesti jäi huomaamatta ilman kontekstia. Elokuvan litterointi ja tekstitykset ovat suhteellisen lyhyitä ja niitä voi tutkia suoraan. Tulokset esitellään taulukossa 2.

Taulukko 2. Reaalioiden frekvenssit aineistossa.

Lähde	Eri reaalioiden määrä	Esiintymien määrä
RoVe	217	1653
RoSu	198	1615
TVVe	160	379
TVSu	90	178

Tilastoista näkyy, että alkutekstin yli 1600 reaaliaa sisältävästä kontekstista tekstityksiin jää alle 200.

Mikhail Mikhailov
Minne reaaliat kadonneet?

Alla esitellään muutama esimerkki aineistosta (reaaliat alleviivattuna).

- (2) Mitja: Андрей (.) вот 15 рублей за тройку (.) 50 на водку за готовность твою (= Andrei, tässä 15 ruplaa troikasta ja 50 votkaan siitä, että olet valmis [palvelemaan minua])
Ruututeksti: Andrei, tässä 15 ruplaa troikasta ja 50 juomarahaa auliudestasi

Esimerkissä (2) kaikki lähderepliikin neljä reaaliaa ovat tallella. Kolmessa tapauksessa tekstittäjä käyttää vieraannuttamisen strategiaa, yhdessä hän pystyy korvaamaan venäläisen reaalian suomalaisella.

- (3) Mitja: Так давай (.) гостинцы где (..) из ящика доставай (..) леденцов (.) тягушек (= Anna. Missä tuliaiset ovat? ota ne korista. Karamelleja, kinuskeja)
Ruututeksti: Anna tytöille namusia korista.

Esimerkissä (3) kolmesta reaaliasta ruututekstiin jää vain yksi kotoutettuna.

- (4) Pan: Пани Агриппина (..) я рыцарь (.) я шляхтич (.) а не лайдак (= Agrippina-rouva, olen ritari, puolalainen aatelismies, enkä lurjus)
Ruututeksti: Agrippina-rouva, minä olen aatelismies enkä lurjus.

Esimerkissä (4) puolalaiset reaaliat kotoutetaan, yksi reaalia on poistettu.

- (5) Poliisi: Господин отставной поручик Карамазов я должен объявить вам что вы обвиняетесь в убийстве отца вашего Карамазова Федора Павловича происшедшем в эту ночь (= Herra eronnut luutnantti Karamazov, minun on ilmoitettava teille, että teitä syytetään isänne Fjodor Pavlovitš Karamazovin murhasta, joka on tapahtunut tänä yönä)
Ruututeksti: Luutnantti evp Karamazov, minun on ilmoitettava, - että teitä syytetään isänne Fjodor Karamazovin murhasta, - joka on tehty tänä yönä.

Esimerkissä (5) tekstitys on tehty samoilla periaatteilla kuten esimerkissä (4). Mitjan sotilasarvo porušik on korvattu vastaavalla suomalaisella sotilasarvolla (luutnantti). Mitjan ero palveluksesta on merkitty suomen kielessä käytössä olevalla lyhenteellä evp (eronnut vakinaisesta palveluksesta). Puhuttelu ja isän isännimi on poistettu tilan säästämistä varten.

5 Lopuksi

Yllä olevista esimerkeistä näkyy, että reaaliat katoavat tekstityksessä poistojen seurauksena. Poisto on ilmeisen suosittu strategia AV-kääntämisessä (vrt. myös Lautenbacher 2010). Samalla voi todeta sen, että reaaliota katoaa jo filmatisointivaiheessa eikä

tekstityksen poistojen määrä (ainakaan minun aineistossani) ole kovin suuri. Tämä näkyy hyvin taulukosta 2.

Kaikki ”kadonneet” reaaliat eivät siis ole kokonaan kadoksissa. Esimerkissä (1) 21:stä alkutekstin reaaliasta vain kaksi säilyy elokuvassa ja tekstityksessä. Monet kadonneista elementeistä loppujen lopuksi visualisoidaan eivätkä *kolmivaljakko (troika)*, *kestikievari (postojalyj dvor)* ja *talonpoika (mužik)* katoa mihinkään. Näin ollen monissa tapauksissa yleisö näkee tai kuulee monia kulttuurisidonnaisia elementtejä, jotka esiintyvät lähdetekstissä, mutta puuttuvat elokuvan hahmojen puheista ja tekstityksistä. Tämä on myös yksi syy elokuvien litterointien lyhyteen, puhe on vain yksi monista viestintäväylistä. Liian pitkä tekstitys kuormittaa katsojaa, joten ylimääräisiä tietoja voi siirtää toisiin ulottuvuuksiin. Yleisö huomaa toisen kulttuurin erikoisuuksia itse, kun se on tarpeellista.

Toinen kysymys on, kannattaako kaikissa tapauksissa pitää reaaliosta kiinni ja onko poisto aina oikea ratkaisu. Esimerkissä (1) puhuttelu on poistettu ja isännimi säilytetään, mikä mielestäni näyttää huonolta ratkaisulta. Venäläisten nimien järjestelmä on monille katsojille melko tuntematon ja vain kuormittaa heitä, isännimen olisi voinut poistaa ainakin tässä kontekstissa. Toisaalta palvelijan puhuttelutapa olisi hyvä säilyttää, koska se kuvastaa henkilöiden välisiä suhteita ja statusten eroja. Näitä seikkoja ei kuitenkaan voi tutkia deskriptiivisen tutkimuksen keinoin eikä pelkästään tutkijan oman ymmärryksen kautta. Tutkija ei kuulu kohdeyleisöön, ja vain kohdeyleisöltä voi saada tietoja siitä, menikö viesti perille ja oliko tekstitys hyvä. Näin käännöksen analyysia voisi täydentää vastaanottotutkimuksella.

Kirjallisuuslähteet

Armellino, Elisa 2008. Translating Culture-Bound Elements in Subtitling — An Example of Interlinguistic Analysis: a scene from *Scent of a Woman*. *Translation Journal* 12 (2). Saatavissa: <http://translationjournal.net/journal//44culturebound.htm> [viitattu 22.8.2011].

Florin, Sider 1983. *Muki perevodšeskie*. Moskova: Vysšaja škola.

Garbovskij, Nikolai 2007. *Teorija perevoda*. Moskova: MGU.

Jakobson, Roman 1959. On linguistic aspects of translation. Teoksessa: Andrew Chesterman (toim.) *Readings in translation theory*. Helsinki: Finn Lectura, 1989, 53–60.

MikaEL
Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu
Electronic proceedings of the Kätu symposium on translation and interpreting studies
5 (2011)

Mikhail Mikhailov
Minne reaaliat kadonneet?

Kokkola, Sari 2007. Elokuvan kääntäminen kulttuurikuvien luojana. Teoksessa: Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.) *Olennaisen äärellä*. Tampere: Tampere University Press, 202–220.

Lautenbacher, Olli-Philippe 2010. Kompensaatio elokuvatekstityksen käänösstrategiana. *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*. Vol. 4 (2010).

Saatavissa: http://www.sktl.fi/@Bin/40728/Lautenbacher_MikaEL2010.pdf [viitattu 22.8.2011].

Mikhailov, Mikhail 2003. Parallelnye korpusa hudožestvennyh tekstov: principy sostavlenija i vozmožnosti primenenija v lingvističeskih i perevodovedčeskih issledovanijah. Tampere: Tampere University Press.

Saatavissa: <http://acta.uta.fi/teos.php?id=8827> [viitattu 22.8.2011].

Mäkisalo, Jukka & Hannu Kempmanen 2010: Frekvenssejä ja reseptiota: Kaksi näkökulmaa kotouttamiseen ja vieraannuttamiseen. *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*. Vol. 4 (2010).

Saatavissa: http://www.sktl.fi/@Bin/40731/Makisalo%26Kempmanen_MikaEL2010.pdf

Newmark, Peter 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.

Nida, Eugene 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.

Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility: a History of Translation*. London & New York: Routledge.

Vertanen, Esko 2007. Ruututeksti tiedon ja tunteiden tulkkinä. Teoksessa: Riitta Oittinen & Tiina Tuominen (toim.) *Olennaisen äärellä*. Tampere: Tampere University Press, 149–170.

¹ Venäjän on artikkeliton kieli, silti jos suomessa olisi artikkeleita, saneiden määrä olisi kasvanut huomattavasti.

² Saisin täysin eri tilastot merkkimääriä käyttäen. Näin alkutekstin merkkimäärän suhde suomennokseen on $103\,629/125\,510 = 0,83$ eli merkeissä suomennos on alkutekstiä huomattavasti pidempi (lisää aiheesta ks. myös Mikhailov 2003: 165–174). Tämä seikka ei kuitenkaan vaikuta paljon tähän tapaustutkimukseen, koska ero alkutekstin ja elokuvan litteroinnin välillä sekä litteroinnin ja suomenkielisten tekstitysten välillä pysyy huomattavana kaikilla mittausyksiköillä.

Mikhail Mikhailov
Minne reaaliat kadonneet?

³ Mainittakoon, että sama kohtaus v. 1969 tehdyssä filmatisoinnissa on pidempi ja sisältää enemmän puhetta. Siinä ääniraita on myös muuten rikkaampi; on taustamusiikkia, koirien haukuntaa, hevosten hirunnataa ym.

⁴ Venäjänkielisissä esimerkeissä annetaan sanasanaisia käännöksiä niiden ymmärtämisen parantamiseksi.